

двох // розділити, як дім, // як хлібину, // як радість і горе» [1, с. 35]. Надзвичайно проста, практично позбавлена метафор мова даного вірша поєднується з глибиною основної думки, ідеї, з усвідомленням благородної сутності любові. Притаманні українській ліричній свідомості традиційні образи дому та хлібини підсилюють як національне, так і загальнолюдське визначення правди життя, його мети та сутності.

Любов у сучасній філософській ліриці осмислюється крізь образ часу, адже вона — це не лише вічність, а і конкретна мить, спалах, момент відчуття гармонії, який подеколи є ледь вловимим. Саме тому, певно, ліричний герой Ю.Покальчука закликає любити прекрасну тимчасовість, в якій існуємо ми, бути вдячними за цей дар, *«любити одну хвилину // Цей час віднайдений у вічності ... Любити призахідне сонце // Пам'ятаючи що воно сяде за обрієм // І виблиск його крізь хмари // Це єдина і вічна мить»* [7, с. 43]. Отже, усвідомлюючи минуність краси, треба *«встигнути подякувати Всевишньому // За те що я живу і люблю»* [7, с. 43]. В його поезії часто звучить мотив самопожертви в ім'я любові, суголосний з творчістю Б. Матіяш. На його думку, егоїстично вимагати від коханої людини любові у відповідь, адже це лише ствердження свого «я». Він закликає цінувати великий дарунок, коли почуття є взаємними, вони порівнюються з рідкісним самоцвітом, *«його недооціненість убиває сенс життя»* [7, с. 274].

Любов у широкому значенні цього слова — найвища мета, вияв найблагородніших поривів людської душі. Саме в такому контексті постає її образ в сучасній філософській ліриці. Специфіка модифікацій образу любові полягає у пошуках нових ракурсів зображення вічної теми.

Література

1. Багряна, А. Замовляння із любові / А. Багряна. — Луцьк: «Твердиня», 2011. — 78 с.
2. Багряна, А. Суцвіття слів / А. Багряна. — К.: Видавничий центр «Просвіта», «ЮАна», 2000. — 90 с.
3. Кіяновська, М. Міфотфорення / М. Кіяновська. — К.: «Смолоскип», 2000. — 104 с.
4. Кримський С. Заклики духовності XXI століття: [З циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин] / С. Кримський — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2003. — 32 с.
5. Матіяш, Б. Твої улюблені пси та інші звірі. / Б. Матіяш — Meridian Czernowitz. — Кам'янець-Подільський, ПП Галагодза Р.С., 2012. — 60 с.
6. Метаморфози. 10 українських поетів останніх 10 років / Укл. С. Жадан, післям. В. Неборака. — Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. — 272 с.
7. Покальчук, Ю. Не наступайте на любов... / Ю. Покальчук. — Х.: Фоліо, 2008. — 282 с.
8. Савка, М. Квіти цмину / М. Савка. — Л.: Вид-во Старого Лева, 2006. — 128 с.

Лада Алейнік (Минск)

СУЧАСНА ЛІТАРАТУРА ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ І ЮНАЦТВА ЯК СРОДАК САЦЫЯЛІЗАЦЫІ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРАЎ ВАЛЕРЫЯ ГАПЕЕВА)

Працэс сацыялізацыі асобы — засваення правілаў паводзінаў у грамадстве, псіхалагічных устаноў, сацыяльных норм, этычных і эстэтычных каш-

тоўнасцей, ведаў і навыкаў — адбываецца на працягу ўсяго жыцця. Нягледзячы на тое, што жыццё — гэта працэс пастаяннай адаптацыі, які бесперапынна патрабуе абнаўленняў і зменаў, сацыялізацыю агульнапрынята падзяляць на два этапы: першасную сацыялізацыю (перыяд ад нараджэння да станаўлення асобы) і другасную (перыяд свядомай персаналізацыі асобы, інтэграцыі ў пэўную сацыяльную групу). Пры гэтым, вызначальным у фармаванні асобы з'яўляецца менавіта першы этап — дзяцінства і падлеткавыя гады, калі закладваюцца асновы светапогляду, маральна-этычных і інтэлектуальных прыярытэтаў.

Першасная сацыялізацыя адбываецца пад уплывам шматлікіх сацыяльных інстытутаў — сям'і, школы, грамадства, ровеснікаў, сродкаў масавай інфармацыі і, несумненна, літаратуры. Аднак, у адрозненне ад усіх іншых фактараў уздзеяння, якія ўплываюць на свядомасць асобы нязмушана, натуральна, літаратура патрабуе свядомай інтэлектуальнай дзейнасці індывідуума. Думаецца, найперш гэты факт зніжае актыўнасць і цікавасць падлеткаў да працэсу чытання, да літаратуры. Бо значна прасцей і лягчэй атрымліваць інфармацыю з вуснага камунікавання, з тэлевізійных праграм, якія не вымагаюць мысленых высілкаў, разумовага напружання і канцэнтрацыі ўвагі.

А між тым, менавіта літаратура адыгрывае важнейшую ролю ў сацыялізацыі асобы, яе аксіялагічным станаўленні. Падлеткавы ўзрост, як вядома, вылучаецца асаблівай складанасцю. У гэты перыяд у юнай асобы ўзнікае адчуванне даросласці, жаданне абмежаваць сферы свайго жыцця ад кантролю бацькоў і прымаць рашэнні самастойна. Мастацкая літаратура — сюжэты твораў, іх асобныя эпізоды і канфліктныя сітуацыі — здольны дапамагчы падлетку змадэляваць асабістыя паводзіны, вызначыць жыццёвую пазіцыю, прыняць рашэнне ў пэўнай сітуацыі.

Апошнія дзесяцігоддзе XX — пачатак XXI ст. вызначыліся ў беларускай літаратуры пэўнай актывізацыяй у галіне прозы для дзяцей і юнацтва. Увагу чытачоў прыцягнулі аповесці Яўгена Хвалея «Прынцэса тусоўкі» (1990), Андрэя Федарэнкі «Шчарбаты талер» (1999) і «Афганская шкатулка» (2002), Анатоля Казлова «Дзеці ночы» (2000), Людмілы Рублеўскай «Гульня ў Альбарутэнію» (2012) і «Авантуры Пранціша Вырвіча — шкаляра і шпега» (2013), Раісы Баравіковай «Казімір — сын Ягайлы + Насця з 8 «б» = [каханне]» (2008), Алеся Бадака «Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца» (2008), Алеся Наварыча «Пакланюся Перуну, памалюся Вялесу...» (2008), шматлікія іншыя.

Асаблівым плёнам у распрацоўцы праблем станаўлення асобы вызначылася творчасць празаіка Валерыя Гапеева. У полі зроку пісьменніка — актуальныя пытанні псіхалогіі падлеткаў, тыповыя канфліктныя сітуацыі, стыль паводзінаў і эмацыйных рэакцый, інтымнае жыццё школьнікаў.

У кнігу В. Гапеева «Урокі першага кахання» (2010) ўвайшлі тры аповесці — «Усё цудоўна, або Урок бяспечнага кахання», «Лёшкава каханне, або Віртуальнае дрэва рэальнасці» і «Першы боль, або Доказ законаў прыгажосці». Кожны твор прысвечаны асобнаму канфлікту ў жыцці пэўнага падлетка, але героі ўсіх аповесцей з'яўляюцца аднакласнікамі, звязаныя міжасабовымі адносінамі і дзейнічаюць у адным сацыяльным асяродку. Аднак і пасля выхаду кнігі

пісьменнік прадоўжыў мастацкае даследаванне праблем фармавання юнай асобы. Працягам папярэдніх гісторый стала аповесць «Трафік для паэта» («Маладосць», 2011, № 10), у якой разглядаюцца новыя падзеі з жыцця школьнага калектыву і яго асобных прадстаўнікоў. Такім чынам, атрымалася ёмістая тэтралогія, кожная частка якой актуалізуе крызісныя сітуацыі, угрунтаваныя ў працэс сталення і станаўлення асобы, у працэс сацыялізацыі.

Творы В. Гапеева ахопліваюць шырокае кола праблем, уласцівых перыяду пераходнага ўзросту. Гэта ўнутрысямейныя канфлікты, узаемаадносіны вучняў і настаўнікаў, спосабы самасцвярджэння школьнікаў сярод аднагодкаў і інш. Адметна, што асобнай увагі пісьменніка заслугоўваюць праблемы інтымнага жыцця старшакласнікаў — першага кахання, першых эратычных адчуванняў і сексуальнага досведу — тыя праблемы, якія да нядаўняга часу былі табуяванымі ў літаратуры, разглядаліся ў сферы рамантычнага, а не псіхааналітычнага.

Відавочна, што В. Гапееў падступаўся да мастацкага ўвасаблення гэтых праблем спакваля і асцярожна. У аповесці «Усё цудоўна, або Урок бяспечнага кахання» (першай з тэтралогіі) закранаюцца яшчэ толькі ўскосныя пытанні, датычныя інтымных адносінаў старшакласнікаў. Канфлікт твора бярэ пачатак ад школьнага мерапрыемства — «Дня прафілактыкі СНІДу», на якім урач-гінеколаг вядзе з дзесяцікласнікамі гаворку аб неабходнасці карыстання сродкамі кантрацэпцыі. Вонкавая рэакцыя падлеткаў, якія бянтэжацца, саромеюцца і адчуваюць няёмкасць, адпавядае іх узросту — яны смяюцца, ёрнічаюць, абменьваюцца між сабой двухсэнсоўнымі жартамі. Але насамрэч яны, несумненна, адчуваюць сябе прыніжанымі. І ў некаторых з іх, натуральна, абуджаецца дух супраціву, абуджаецца дзёрзкае жаданне ўзаемна збянтэжыць дарослых, даць ім адчуць тое самае, што адчуваюць школьнікі. *«Ларыса Уладзіміраўна! Вы так пераканаўча нам расказалі, што прэзерватывы з'яўляюцца самым надзейным сродкам ад ВІЧ-інфекцыі... Дзякуй. І раней даводзілася аб гэтым чытаць і чуць, — пачаў Юрка, а ў зале імгненна насцярожыліся, бо ведалі ў школе Юрку добра — з-за яго прынцыповасці... Прэзерватывы — сродак прафілактычны, можна ў аптэцы купіць, можна ў шапіку якім, у гасстраноме... Я вось не купляў, не карыстаўся, то Вы мне патлумачце: прэзерватывы — гэта таблетка такая? Перад ядой яе піць ці пасля? Заварваць кіннем ці на гарэліцы настойваць? Можна, гэта гатовае націранне? Як гэты сродак прымяняць?»* [3, с. 6–7]. Відавочна, што навязлівыя і недастаткова карэктныя спробы школьных педагогаў пагаварыць з вучнямі на тэму полавага выхавання дасягаюць фактычна адваротнай мэты — старшакласнікі адпрэчваюць дарослых, цынічна высмейваюць, дэманстравалі ў іх імкнуча дыстанцыявацца ад падобных размоў.

Бацькі, якія непакояцца за сваіх дзяцей і ўсведамляюць небяспеку пераходнага ўзросту, гэтаксама пачынаюць выяўляць раптоўную цікавасць да іх інтымнага жыцця. Як вядома, далёка не ва ўсіх сем'ях існуюць давер і паразуменне паміж бацькамі і дзецьмі, далёка не ўсе дарослыя здольны быць стрыманымі і тактоўнымі. Іх рэакцыі часцяком наўпрост руйнуюць адносіны з дзецьмі. Напрыклад, маці знаходзіць у сумачцы дачкі «сродак кантрацэпцыі»,

які ў якасці жарта дзяўчыне падкінуў аднакласнік. «— *Ах ты дрэнь! — прасіпела маці такім голасам, што ў Тані ўсё абарвалася ўнутры. ...*

— *Я так і ведала, — выдыхнула маці, як вынесла прысуд і, імгненна размахнуўшыся, ударыла рукой з заціснутым бліскучым белым пакецікам у твар Тані»* [3, с. 12]. Альбо яшчэ адна бацькоўская рэакцыя, якая балюча раніць падлетка. Школьнік тлумачыць сябру: «*Нехта набачыў, як мяне і Таню брат падвозіў сюды. І вось маці ўжо тэлефануе ў распачы: ёй наказалі, што быццам мы запіхнулі беднае дзяўчо ў машыну, рот ёй закрыўшы, і павезлі гвалтаваць! Ведае мяне 16 гадоў — але гатова тут жа наверыць, што я здольны на любую дрэнь»* [3, с. 32].

Натуральна, агрэсіўны ўціск з боку бацькоў і педагогаў крыўдзіць і зневажае падлеткаў, правакуе іх на супрацьстаянне дарослым і ўрэшце прыводзіць да адкрытага высвятлення адносінаў: вучні шчыра выказваюць свае крыўды настаўнікам і бацькам, дарослыя вытлумачваюць дзецям матывы сваіх дзеянняў. Гісторыя мае аптымістычны фінал — абодва бакі дасягаюць паразумення.

Няма сумневу, што аповесць «Усё цудоўна, або Урок бяспечнага кахання», дзе адлюстравана дастаткова тыповая для старшакласнікаў канфліктная сітуацыя, апелюе да асабістых рэфлексій чытачоў, да іх маральнай свядомасці, дазваляе асэнсаваць падзеі і гіпатэтычна змадэляваць індывідуальны стыль паводзінаў у падобных умовах. Але вастрыня канфлікту ў творы часткова нівелюецца яго «калектыўным характарам» і, адпаведна, калектыўным вырашэннем.

Верагодна, гэта аповесць выконвае ролю своеасаблівых «уводзінаў» у тэтралогію — аўтар знаёміць з героямі, якія будуць дзейнічаць у наступных частках твора, з умовамі і агульным ладам іх жыцця, з іх бацькамі і настаўнікамі. І менавіта па гэтай прычыне В. Гапееў разглядае ў творы супярэчнасці агульнага характару. У наступных аповесцях увага аўтара канцэнтруецца пераважна на асабістых праблемах старшакласнікаў, на іх індывідуальным жыцці, але, безумоўна, ва ўзаемасувязях і шматлікіх стасунках з грамадствам. Бо менавіта паводзіны чалавека ў грамадстве, яго сацыяльныя сувязі асабліва выразна вызначаюць індывідуальнасць асобы. Паводле А. Эткінда, «індывідуальнасць не дадзена чалавеку ад прыроды, а фарміруецца ім самім у працэсе выканання шматлікіх сацыяльных роляў ўнутры розных чалавечых супольнасцей — бацькоўскай сям'і, кампаніі аднагодкаў, уласнай сям'і, вытворчага калектыву, тых сацыяльных груп (нацыі, партыі, грамадства, чалавецтва), каштоўнасці якіх індывід падзяляе і сцвярджае ва ўласнай актыўнасці» [4, с. 108].

Думаецца, В. Гапееў свядома адлюстроўвае ў кожным творы іншыя псіхатыпы падлеткаў. Нягледзячы на тое, што яго героі — аднагодкі і аднакласнікі, яны кардынальна адрозніваюцца і паводле псіхалагічных характарыстык, і паводле ўзроўню інтэлектуальнага развіцця, сацыяльнага жыцця, звычак, маральных каштоўнасцей. В. Гапееў, несумненна, дэманструе, што ўзроставыя праблемы не абмінаюць нікога, не залежна ні ад выхавання, ні ад агульнай развітасці, ні ад ступені самастойнасці.

Так, напрыклад, герой аповесці «Лёшкава каханне, або Віртуальнае дрэва рэальнасці» — інтраверт, закамплексаваны падлётак, які амаль ні з кім не сябруе, у класе трымаецца адасоблена, адпрэчвае нават увагу ўласнай маці, камфортна пачуваецца толькі «сам-насам з камп'ютэрам»: *«Тут, на гэтым форуме праграмістаў, Лёшка адно і адчуваў сябе вольна і спакойна. Яшчэ як толькі пачаў займацца праграміраваннем, адшукаў гэты рэсурс. Добрая ў іх тут кампанія. Адны хлопцы, ніякіх лішніх размоў»* [3, с. 68]. Але фактычна не маючы сяброўскіх стасункаў з аднагодкамі, падлётак, тым не менш, не пазбягае іх умяшальніцтва ў яго жыццё — ён робіцца ахвярай ненаўмыснага «віртуальнага падману», перажывае востры крызіс, канчаткова страчвае давер да людзей.

Герой аповесці «Трафік для паэта» — рамантычны юнак, не пазбаўлены творчых амбіцый. У адрозненне ад галоўнага персанажа папярэдняга твора, у яго выдатныя адносіны з аднакласнікамі, з бацькамі. Аднак падлётак сутыкаецца з праблемай, якую яму ніхто не можа дапамагчы вырашыць: дзеля таго, каб выдаць кніжку вершаў, неабходна даволі вялікая сума грошай. Хлопец пачынае шукаць магчымасцяў заробку ў Інтэрнеце і змушаны, урэшце рэшт, пераступіць праз пэўныя этычныя прынцыпы — ён пачынае здымаць на відэакамеру «падглядванні» за незнаёмымі людзьмі і размяшчаць гэтыя ролікі ў сеціве. Жыццё падлетка кардынальна змяняецца — яму даводзіцца вытрымліваць сапраўдную канспірацыю, каб не быць выкрытым ні бацькамі, ні сябрамі, ні самімі героямі відэаролікаў. Заробленыя грошы не прыносяць яму маральнага задавальнення. Сумленне вярэдзіць: *«Мяжу пераступіў, закон, на той бок маралі апынуўся... Дык жа часова гэта... Паўтара месяца, усяго паўтара месяца, ён упэўнены — і ў яго будзе патрэбная сума. І ўсё потым знікне, сатрэцца, забудзецца. ... Нічога, мала пацярпець засталася. Яшчэ ролікаў дзесяць здыме і хопіць...»* [2, с. 64]. Але наступствы крамольнага бізнесу не прымусілі сябе доўга чакаць — старшакласнік робіцца аб'ектам шантажавання, і яго жыццё ператвараецца ў суцэльнае пекла.

Амаль што ідэальным выглядае жыццё гераіні аповесці «Першы боль, або Доказ законаў прыгажосці». Кацярына — самастойная і адказная дзяўчына, яна паспяхова вучыцца ў школе, карыстаецца аўтарытэтам сярод аднакласнікаў, у яе выключна даверлівыя адносіны з маці. Але дзяўчына дасягае таго перыяду, калі пачынае адчуваць сябе жанчынай. Яна закахалася ў аднакласніка, які адказвае ёй узаемнасцю. Аднак фізіялагічная акселерацыя, як падкрэслівае аўтар твора, не выключае інфантальнасці, псіхалагічнай няспеласці. Вопыт фізічнай блізкасці вельмі па-рознаму ўспрымаецца дзяўчынай і юнаком. Для Кацярыны гэта пацвярджэнне сур'ёзнасці іх адносінаў. У яе каханага думкі іншага кшталту: *«А раптам Кацярына расхваліцца ўсім дзяўчатам, што ў яе быў секс з Юрыем? І якім яна намалюе яго? Нявыпытным хлопчыкам? Ён прыйде ў клас — а з яго будуць адкрыта смяцца. Ці ён можа прыйсці і ўбачыць за сваёй партай побач не Віктара, а яе. А што — яна ж нібыта мае на яго права... Пачне паказваць перад усімі, што яны каханкі... Калі яна прыйдзе заўтра і паслязаўтра да яго і пачне шантажыраваць? Возьме і*

зацяжарыць? І што тады рабіць? ... Не, калі ў яе ўзніклі якія ілюзіі, трэба іх развясці. І заадно папярэдзіць, калі раптам у яе якія планы...» [3, с. 185].

Хлопец панічна баіцца адказнасці і па-хуткаму пачынае «выпраўляць памылку» — ён піша на мабільнік Кацярыне СМСку: «Каця, мы дарослыя людзі, мы атрымалі цудоўны ўрок. Не будзем пра пачуцці... Цвёрда дамовімся: што было, тое прайшло. І быццам не было. Упэўнены, ты хочаш таго ж. Ніякіх наступстваў. Калі што — не ўмешвай мяне» [3, с. 187]. Натуральна, гэта лаканічнае паведамленне робіцца для дзяўчыны асабістай драмай, руйнуе яе рамантычныя ўяўленні аб каханні.

Такім чынам, сюжэты твораў В. Гапеева дэманструюць даволі распаўсюджаныя ў сучасным асяродку падлеткаў сітуацыі. Безумоўна, падобныя гісторыі нярэдка робяцца сюжэтам мастацкіх фільмаў і публікацый у перыёдыцы, абмяркоўваюцца педагогамі і вучнямі на спецыяльных тэматычных занятках. Аднак літаратурныя гісторыі, іх ідэі і сэнсы, увасобленыя ў мастацкіх вобразах, здольны нашмат глыбей закрануць свядомасць чытача, чым дыдактычныя тэзы і выхаваўчыя гутаркі, літаратура ўплывае на асобу непараўнальна эфектыўней.

Выключнае значэнне мастацкай літаратуры ў працэсе выхавання і сацыялізацыі сцвярджае культурна-гістарычная канцэпцыя Л. С. Выготскага. Паводле гэтай канцэпцыі, літаратуру і яе змест правамерна разглядаць як носьбітаў ідэальнай формы псіхікі, якая засвойваецца і суб'ектывізуецца ў працэсе індывідуальнага развіцця — гэта значыць робіцца рэальнай формай псіхікі і свядомасці індывіда [1]. Інакш кажучы, працэс чытання мастацкай літаратуры — гэта дзейнасць, накіраваная на ператварэнне закадзіраванага аўтарам у тэксте сацыякультурнага вопыту ў асабісты вопыт чытача, што мае асабліва вялікае значэнне ў перыяд станаўлення асобы, на адным з галоўных этапаў яе сацыялізацыі.

Літаратура

1. Выготский, Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — Ростов на/Д.: Феникс, 1998. — 487 с.
2. Гапееў, В. Трафік для паэта / В. Гапееў // Маладосць. — 2011. — № 10. — С. 22 — 78.
3. Гапееў, В. Урокі першага кахання / В. Гапееў. — Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. — 192 с.
4. Эткинд, А. Индивидуализм, личность / А. Эткинд // 50/50: Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. — Москва: Прогресс, 1989. — 560 с.

Вячаслаў Караткевіч (Магілёў)

СПЕЦЫФІКА ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЫ ДРАМАТУРГІЧНЫХ ТВОРАЎ ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗБОРНІКА «МАЛЕНЬКІ ЗБРАЯНОСЕЦ»)

Сучасная беларуская літаратурная казка мае шэраг спецыфічных асаблівасцей. Яна бярэ свой пачатак з вуснай народнай творчасці і з мастацкіх традыцый папярэдніх перыядаў развіцця літаратуры, прычым не толькі беларускай. Сучасная казка ўтрымлівае ў сабе цікавы сінтэз тэм, ідэй, матываў, асэнсаванне якіх адбываецца праз вобразную сістэму тэкстаў.